

Így éltünk Vengrijában

(NEM CSAK) A TISZATÁJ FÉL ÉVSZÁZADA

Aligha gondolnám, hogy valaha is találkoztam egy bizonyos K. B. (a szignó föloldása lehetne Központi Bizottság is, itt azonban személyről van szó) nevével addig, amíg nem olvastam el Gyuris György Tiszatáj-történetét. A könyvben természetesen teljes névvel szerepel – de nem a személye a fontos, s hasonszőrű társaival szemben lenne méltatlan éppen őt megnevezni, miközben mások, bűnösebbek és kártékonyabbak, említetlenül maradnak. K. B. azonban nem jelentéktelen figura, hanem Kossuth-díjas történész. Ez idáig én mégsem találkoztam a nevével, pedig azt hittem, nem vagyok egészen tájékozatlan a Kossuth-díjas történészek tárgyában. A *történészről* ma sem tudok többet, bár K. B. több forrásértékű mondatát is elolvashattam. Például azt, amelyben – 1958 áprilisában – némi megkésétt partizánromantikától érces hangon kimondja: „üdítő színfoltot jelent a szegedi írók alkotásaiban megmutakozó bátor, pártos és harcos kiállás a szocializmus ügye mellett”. Az állítás két értelmezési lehetőséget kínál. Az egyik szerint az országban a szocialista eszméket betiltották, s ezért bátor, aki kiáll mellettük. (Nota bene: a *kiáll* szó vonzata József Attilánál még nem a mellett, hanem az *érte* volt...) Ezt a verziót némi töprengés után el kellett vetnem: a kérdéses időszakban ugyanis, igaz, még meglehetősen kicsiny gyermekként, azt láthattam ablakunkból, hogy suvickolt bakancsú, kék egyenruhás marconák, vállukon dobtáras géppisztollyal függén pattannak fel a kékesen pöfékelő Csepel teherautókra, miközben (akkori tudatom számára is fölöslegesen) azt a nyilvánvaló tény bizonygatják messzire harsogva, hogy ők nem hercegek és grófok. A másik értelmezési lehetőség szerint viszont az idézett mondat azt jelenti, hogy – bár éppenséggel a szocializmus építésének útján hömpölyög a nép (a fent említett nem-arisztokraták bátorításával), de pizszokul utálja ezt az egészet. S így azokat is, akik ebbe az irányba terelgetik. E ténynek viszont éppen az adott relációban való ily bornírtan akaratlan közzététele történészhöz méltatlanul csekély történeti érzéket feltételez, ami néhány évvel korábban éppen elegendő lehetett a Kossuth-díjhoz. De nem K. B. az érdekes, hanem a kor és az atmoszféra.

Gyuris igyekszik minél kevesebb haraggal és elfogultsággal írni egy olyan korban zajló történetről, mely igencsak rászolgált a haragra. Alig-alig kommentál. Tényeket rögzít: azok amúgy is magukért beszélnek. Ítéletnél, minősítésnél keményebb élű az ilyen mondat: „K. B. (valamennyi szövegben teljes név – G. G.) »az irodalom jelenlegi országos helyzetéből« kifolyólag a színvonal csökkenését is elfogadhatónak tartotta, ha az ideológiai tisztánlátás bizonyítható, mint a Tiszatáj esetében.” Így működött tehát a klasszikusan tudományos világnézet s az annak jegyében kibontakozott forradalmi esztétikai érzék, ad notam: nem baj, ha vesztet, de a mi kutyánk kölyke. Másként fogalmazva: ez tökéletesen logikus következménye volt annak a gondolkodásmódnak, mely szerint a kultúra és a művészet nem ön maga, hanem a világrendszerek harcának egyik színtere.

A jeles történész nevére aztán nemsokára Czigány Lóránt emlékezésében bukkanhattam. Az ő története két évvel korábbi eseményeket idéz. „1956 nyarán végigültem egy egész napot a Szegedi Egyetem magyar-történelem szakon felvételiztető bizottságában. K. B. (történész, párttitkár) elnökölt. Jöttek a jelentkezők, megfigyeltem, hogy az eredményt előre lehetett tudni. K. elvtárs referált a bizottságnak, szociális helyzet, tanulmányi eredmény, esetleg egy-két soros idézet a csatolt életrajzból. Bólogattak, és mindig kijött a papírforma.” Czigány Lóránt elbeszéli, miként ment a felvételi, ha az osztályharcos éberség jegyében a magyar kulturális forradalom szempontjából létszám feletti értelmiségi származású pályázót kellett elutasítani – kifogástalan felvételi ellenére. S amikor valaki megköszörüli a torkát, hogy az eleve kimondott verdikt ellen szóljon, akkor K. elvtárs ránéz „halszemével”, s a virtuális felszólaló jobbnak látja csöndben maradni.

Itt ugyan csak (csak?) egy felvételiéről van szó. A modell azonban túlságosan ismerős. Azokat a bírósági tárgyalásokat idézi, amelyeken nem okozott gondot, ha az ügyész nem a vádbeszéd, hanem az ítélet felolvasásával indította a tárgyalást.

Mindez talán nem is tartozik igazán a Tiszatáj történetét példás alaposággal, kiegyensúlyozottsággal, tájékozottsággal tárgyaló könyvről szóló recenzióhoz. Annyiban azért mégis: e könyvnek a rendszerváltás előtti időket felidéző valamennyi fejezete ilyen közegből, ilyen hatalomgyakorlóknak kiszolgáltatott helyzetben mutatja be a szerkesztőség napi munkáját. Mert a halszeműek fegyelmező tekintetéből nem egyetlen pártmunkás vagy -titkár szeszélye vetült szerkesztőkre, szerkesztőségekre, lapokra, kiadókra, hanem az, amit mindközönösen a *rendszer* szóval volt szokás jelölni. A rendszer nem szerkezetet, nem struktúrát jelentett, hanem mindannak a szörnyűséges ostobaságnak, cinizmusnak, emberi gyöngeségnek a szövevényét, amely hatalomra jutva következetesen pusztított minden értéket, s próbált uralma alá vonni minden teljesítményt – ha már maga nem volt képes ilyesmit létrehozni. Mi sem jelzi jobban a Tiszatáj, a rendszer és az értékek modellértékű háromszögét, mint az, hogy az oly sokszor emlegetett „közlétszpolitikai hibák” kifejezés éppen azt a szerkesztői gyakorlatot jelöli,

amelynek eredményeként a Tiszatáj vált az egyik legkarakteresebb magyar irodalmi folyóirattá. Ezért kellett bűnhődnie – ahogyan a sok szempontból hasonló pályafutású Mozgó Világnak.

Alig van azonban különbség K. B. 1958-as álláspontja és – mondjuk – a pártközpont illetékesének azon 1984-es kijelentése, hogy „a folyóiratok egy része rossz közérzetet indukál”, avagy a minisztériumi illetékes bíráló 1986-os (!) tézise (mely szerint „beszűkülést észlel a marxista szellemiség tekintetében”) között. Vagy miért lenne más, amit egy MSZMP KB-titkár jelentett ki az Írószövetség 1986-os közgyűlésén: „A párt méltán igényelheti, és határozottan igényli is, hogy az Írószövetség a maga eszközeivel képviselje az MSZMP legátfogóbb, stratégiai érvényű politikai célkitűzéseit, hogy sajátosságainak megfelelően támogassa a szocialista társadalom fejlesztéséért folyó áldozatos munkát.”

A Tiszatáj története tehát nem pusztán egy folyóiraté: egy szeletnyi Magyarországé. Kicsit többet tudunk róla, kicsit botrányosabb volt, mint más történetek, esetleg más folyóiratok, szellemi műhelyek történetei. Annyival, amennyivel a helyi hatalomgyakorlók más megyei vagy központbéli korifeusoknál ostobábbak, arrogánsabbak, szektásabbak voltak. És amennyivel a folyóirat szerkesztői harcosabbak vagy óvatlanabbak. A modell azonban országosan egyforma volt. Ami érthetetlen, illetve csakis az MSZMP megosztottságával magyarázható, hogy az ideológiai szigor eme fokán miként fordulhatott elő, hogy olyan szerkesztőket neveztek ki, akik elég önállóak, bátrak voltak ahhoz, hogy méltók legyenek a leváltásra. Csak a hatalmi gondolkodás (?) rövidzárata volt az oka ennek? Vagy mégiscsak volt a rendszerben valahol valami értéktszertelet és tényleges nyitási szándék? Tudjuk, hogy valami volt. Ez azonban nem tárgya a Tiszatáj krónikájának, jöllehet egy totális rendszerben az irodalomtörténet a cenzúra története is. A cenzúra története viszont már maga a párttörténet. Gyuris könyvében csak a Tiszatájat vizsgálja. Ha nem így tenne, korszak-monográfiát írhatna.

Ha a korszak egészére nem akar is kitekinteni, ezt teljesen nem kerülheti el. Eközben beleütközik egy fontos módszertani kérdésbe, amely az adott kor és közeg vizsgálatában kulcsfontosságú. Ez pedig a történeti források kezelésének ügye. Gyuris érthetően ügvel arra, hogy lehetőleg mindent dokumentáljon. Csakhogy a vizsgált korszak hatalmi apparátusa magát a törvények fölé helyezve az igazán fontos döntésekkel kapcsolatban viszonylag kevés írásos anyagot hagyott maga után: jellemzően jegyzőkönyvek helyett inkább csupán emlékeztetőket fogalmaztak meg, melyekből többnyire csak a megbeszélések tárgya derül ki. Ilyen körülmények között felértékelődik a visszaemlékezések jelentősége. Gyuris csak ritkán, a legszükségesebb esetekben nyúl ehhez a – sokszor valóban bizonytalan értékű – forrásanyaghoz. Az az érzésem, hogy nem teszi jól: a most még viszonylag elevenen élő emlékek hitelét a nyilvánosság elé tárásuk erősíthetné meg. Az is elképzelhető, hogy a személyes emlékezések nyomán bukkannának elő magánarchívumokban lappangó dokumentumok. Gyuris bizonyosan sokkal többet tud anyagáról, mint amit itt rögzített. Némely esetben el is árul valamit ebből a tudásából. A mögöttes ismeret nem pletyka, de még a pletyka, az egykori bennfentes locsifecsi is rögzítésre méltó információkat tartalmazhat. Ellenőrzésükre nemcsak az „oral history” más forrásai lehetnek alkalmasak, hanem az idővel bizonyára mind hozzáférhetőbbé váló, részben titkos irattárak dokumentumai is. Vélhetően nemcsak az egykori MSZMP iratai, hanem pl. a Történeti Hivatalban őrzött egykori III/III-as dokumentumok is tartamaznak a Tiszatáj történetére vonatkozóan kulcsfontosságú információkat.

Egyelőre azonban be kell érünk a fél évszázados folyóirat nyilvános történetével, amely így is gazdag tárháza a szellemi elaljasodás és hősiesség példáinak. A Tiszatáj kettős értelemben is jelképévé vált korának. Egyfelől annak, hogy bármit meg lehet tenni egy szerkesztőséggel, mert teljes mértékig ki van szolgáltatva a mindenható pártnak és helyi tisztartóinak, másfelől annak, hogy az elszánt és céltudatos szerkesztők mégis képesek lehetnek arra, hogy kiharcoljanak valamiféle területenkívüliséget, s egyetemes mércével mérve is maradandó értéket, magas színvonalú és jelentésében független lapot készítsenek.

Ennek a törekvésnek a jegyében érthető: a magyar értelmiség s így a szerkesztőségek harca a nyolcvanas évek végére már nem pusztán a megjelentetni szándékolt anyagok közléséért folyt, hanem a szellem korlátozhatatlanságának bizonyításáért. Aminek része volt annak bizonyítása is, hogy a hatalom igenis hazudik. Ebből a szempontból – bár a Tiszatáj szerkesztői aligha gondolták így! – a szellemi élet egésze számára az adott pillanatban a betiltásnak is volt akkora hozadéka, mint a lap szabad működése során megjelentethető közleményeknek. Ez azonban csak 1986-ban lehetett így, amikor a hatalmi rendszer erőzija mind nyilvánvalóbbá vált. 1974-ben Ilia Mihály kicenzúrázása a főszerkesztői székéből vitathatatlan és enyhítő körülmények nélküli veresége volt a szuverenitását kereső szellemi életnek, amit akkor még semmiféle érdemi tiltakozás nem követhetett. Ami viszont a hatalmi szerkezet gyöngülését, a szellemi erőszak kurzusának közeledő végét sejtette, az a folytatás volt. Vörös László korszakában a lap karaktere nem változott, a helyi hatalom nem tudta a K. B. elvtársak szellemét visszahozni. Ilia nemcsak egy vidéki folyóirattól csinált vidéken szerkesztett országos lapot, hanem mércét is teremtett. A kétségtelen botrány és az emiatt gyűlő indulatok pedig maguk is katalizálták a nemzeti és emberi jogi ellenállás és ellenzékiség gondolatát.

Mindez már elemzés, magyarázat, interpretáció. Olyasmi, ami alig kap helyet ebben a kötetben. A megbízható információk, a hiteles, jól tagolt és jól dokumentált krónika viszont igen. Tudomásul kell venni, hogy ez a vállalkozás erre és csakis erre irányult.

Gróh Gáspár